

In Culemborg verzameld

MARGOT LEERINK

Het Elisabeth Weeshuis Museum in Culemborg laat zijn bezoekers kennismaken met het leven van weeshuiskinderen vanaf de 16de tot in de 20ste eeuw. Minder bekend is dat het museum ook een bijzondere schilderijencollectie herbergt, waaronder enkele stukken van grote (kunst)historische waarde. In 2018-19 deed Margot Leerink met een beurs uit het Ekkart Fonds van de Vereniging Rembrandt onderzoek naar het ontstaan van deze niet eerder systematisch bestudeerde verzameling.

Wetenschappelijk onderzoek naar de collectie is essentieel, vindt de Vereniging Rembrandt. Daarom verstrekt zij beurzen waarmee jonge kunsthistorici het vak kunnen leren.

In het najaar van 2017 werd ik door Nicole Spaans, directeur van het Elisabeth Weeshuis Museum, gevraagd om onderzoek te doen naar de verzameling schilderijen van 1500 tot 1800. Naar dit historisch gegroeide ensemble was nog nooit eerder grondig en systematisch onderzoek verricht. Ik had toen net een tentoonstelling in het museum gemaakt over de *Memorietafel met Elisabeth van Culemborg, Jan van Luxemburg en Anthonis van Lalaing*, toegeschreven aan de werkplaats of een navolger van Jan van Scorel. Ik was dus bekend met het weeshuismuseum en zijn verzameling en had zelf al ontdekt dat er nog veel vragen leefden over de individuele schilderijen en de collectiegeschiedenis.

Duidelijk was dat het schilderijenbezit van het weeshuis niet in een korte periode is bijeengebracht, maar door de eeuwen heen is gegroeid. Maar hoe, wanneer en waarom kwamen de schilderijen in het huis terecht, wat is er verloren gegaan en wat is het belang van de collectie als geheel? Om dat te achterhalen ben ik onder andere het archief van het weeshuis ingedoken. Daar vond ik inventarissen uit de 16de, 17de en latere eeuwen, aan de hand waarvan ik kon reconstrueren welke schilderijen wanneer in het weeshuis terecht kwamen. Door dit te koppelen aan historische gebeurtenissen kwam aan het licht waarom dit is gebeurd.

Dat het weeshuis aan het eind van de 16de eeuw een kerkelijk schilderij in huis kreeg, het *Altaarstuk met het Laatste Avondmaal* van Jan Deys, was bijvoorbeeld het directe gevolg van de Reformatie: het graafschap werd onder graaf Floris I van Pallandt protestants en daarmee uiteraard ook de katholieke Barbarakerk. De kerk werd op last van Floris ontdaan van katholieke uitingen.

Het weeshuis had plek én was een veilige haven

Maar waarheen met een groot drieluk met predellakast uit de Sacramentskapel? Het weeshuis had plek én was een veilige haven. Een ander voorbeeld is de Franse bezetting van de stad in het rampjaar 1672. Toen werden portretten vanuit het door de Fransen bezette kasteel van de graven van Culemborg naar het weeshuis verhuisd, ook om ze in veiligheid te brengen.

Door de collectie als geheel te vergelijken met die van andere weeshuizen werd duidelijk dat er in Culemborg een voor Nederland unieke situatie is ontstaan: een niet voor het weeshuis gemaakt ensemble dat al eeuwenlang wordt bewaard in het oudste als zodanig gebouwde weeshuis van Nederland.

Kasteel van Culemborg

De meeste schilderijen in het weeshuis zijn afkomstig uit het kasteel van de

De aanbidding van de herders

Paulus Moreelse
1630. Olieverf op doek, 90 x 137,5 cm
ELISABETH WEESHUIS MUSEUM, CULEMBORG

Aangekocht met steun van de Vereniging Rembrandt (mede dankzij haar BankGiro Loterij Aankoopfonds), het Mondriaan Fonds, VSBfonds, Hendrik Muller Fonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, de Culemborgse Gemeenteraad, de Vereniging Vrienden van het Elisabeth Weeshuis Museum, de Kring Culemborgse Bedrijven en meerdere particulieren

heren en graven van Culemborg, waarvan nu alleen nog de fundamenten zichtbaar zijn. Daarom nam ik ook deze nog nooit eerder onderzochte collectie onder de loep, waarbij ik tot verschillende ontdekkingen kwam. In het archief van de heren en graven van Culemborg vond ik talloze inventarissen van het kasteel en rekeningen van 17de-eeuwse

Doodsportret van Floris I van Pallandt

Toegeschreven aan Jan Anthonisz. van Ravesteyn
1598. Olieverf op doek, 79,5 x 108 cm
ELISABETH WEESHUIS MUSEUM, CULEMBORG

Doodsportret van Floris II van Pallandt

Maximiliaan Clinger
1639. Olieverf op paneel, 76,5 x 108 cm
ELISABETH WEESHUIS MUSEUM, CULEMBORG

schilders als Jan van Ravesteyn, Michiel van Mierevelt en Roelant Savery. Hieruit bleek dat de schilderijenverzameling van het graafschap onder graaf Floris II van Pallandt (1577-1639) enorm toenam in omvang. Voor het kasteel verzamelde hij meer dan honderd schilderijen; voor zijn stadspaleis in Den Haag, het *Hof van Culemborg*, negen kostbare stukken van bekende meesters als Paulus Moreelse, Gerrit van Honthorst en Moyses van Wttenbrouck. Een aantal van deze schilderijen bevindt zich nu in het weeshuis. Van veel andere werken is de huidige locatie niet meer te achterhalen; ze zijn verdwenen en waarschijnlijk verloren gegaan.

Eén schilderij uit de Haagse collectie van de graaf, *De aanbidding van de herders* door Paulus Moreelse, is in 2017 aangekocht door het museum met steun van onder andere de Vereniging Rembrandt, en hiermee is de eerste stap gezet om die collectie weer te betrekken bij de Culemborgse. Sommige schilderijen heb ik opgespoord in Duitsland met hulp van mijn externe begeleider Rudi Ekkart. In Meiningen vond ik twee levensgrote portretten van graaf Floris II van Pallandt en zijn vrouw Catharina van den Bergh van de hand van Jan van Ravesteyn die in de 17de eeuw in de ‘gouden’ zaal van het kasteel hingen, en in Braunschweig de *Triomf van Bacchus* van Moyses van Wttenbroeck, afkomstig uit het stadspaleis in Den Haag.

Doodsportretten

Het archiefonderzoek bracht veel onbekende feiten naar boven. Zo kwam ik meer te weten over de schilder Maximiliaan Clinger, die het doodsportret van graaf Floris II schilderde. Van Clinger zijn geen andere werken bekend, maar ik vond in het archief dat

Het onderzoek van Margot Leerink mondde uit in een publicatie waarin de collectiegeschiedenis, de individuele schilderijen en andere bijzondere vondsten worden besproken: Margot Leerink, *In Culemborg verzameld. Schilderkunst uit kasteel en weeshuis (1500-1800)*, Primavera Pers, Leiden 2019.

hij de aankleding van het hele kasteel heeft verzorgd in verband met de begrafenis van de graaf. Bij die gelegenheid gaf diens weduwe Catharina hem opdracht het doodsportret te schilderen en een ander portret van de graaf van de hand van Van Mierevelt te kopiëren. Voor dit doodsportret werd Clinger mogelijk gevraagd om in zijn compositie rekening te houden met het eerdere doodsportret van de vader van de graaf, zodat de portretten naast elkaar, als evenwichtig ensemble getoond zouden kunnen worden: Floris I links en Floris II rechts. De beide schilderijen hebben deel uitgemaakt van een niet compleet bewaarde reeks doodsportretten van graven van Culemborg die bijna een eeuw omvatte. Andere voorbeelden van dergelijke reeksen zijn niet bekend.

De nieuwe informatie over schilderijen, makers en opdrachtgevers bleek van grote waarde voor de kennis over individuele werken en de (portretten)-verzameling in het weeshuismuseum als geheel. Er ontstond een beter beeld van de wijze waarop de schilderijencollectie van het weeshuis groeide – een tastbaar bewijs van de geschiedenis van Culemborg van 1500 tot 1800 en enkele kunstminnende graven. ↘

Margot Leerink is kunsthistoricus